

בעזרת השם יתברך

קונטרס

לשון קדשו

דברות קודש של כ"ק מרן אדמו"ר רבן של ישראל

רבינו יואל טייטלבוים זללה"ה

אבדק"ק סאטמאר יע"א

וגאב"ד עיה"ק ירושלים תובב"א

סעודה שלישית

נח תשב"ז (חלק א)

על בן יאמר בספר מלחמת ה'

• במסורה: על בן יאמר' בנמרד, על בן יאמר' בספר מלחמת ה', ולציון יאמר' איש ואיש ילד ביה • באבן עזרא: בנמרד גבור ציד לפני ה', שהקריב קרבנות לה' • במדרש: 'בנמרד' גבור ציד, זה עשו הרשע שהיה צד בפיו • בענין ציון, שהוא קדושת ארץ ישראל, וכן בענין שישראל 'מצינים' במצות ומעשים טובים, יש בחינת מלחמה מסטרא הקדושה, וגם בחינת הקמן מהסטרא אחרא • נח האריך ימים, אבל לא שמעו לקולו מחמת ירידת הדורות • המסיתים שמשתמשים בצביעות כדי לצוד נפשות, עליהם נאמר על בן יאמר' בנמרד גבור ציד, דמצוה לגלות רמאותם • מניחין מן השמים נסיונות קשים, יען כי הוא עולם הנסיון וכל זה שייך אל מלחמת ה' • את זהב בסופה: מהנסיונות ומלחמות ה', יתגלה האהבה שבין ישראל לאביהם שבשמים •

נעתקו בלשון אידיש

בהוספת ביאורים והערות

להבנת הענין

שנת תשפ"ה לפ"ק



יצא לאור ע"י מערכת לשון קדש

כל הזכויות שמורות ואיסור השגת גבול ידוע © Copyright

צו מנדב זיין רופט: 1-718-388-5519 | אויטאמאטיש דורך קרעדיט קארד: #1700 845-366-2793

10 מינוט מתוך 68 קלאר ★ ★ ★ ★

לשון קדש - קונטרס שייב (חלק א)

לשון קדש:

929-522-1515

ארץ ישראל: 072-3275205
ענגלאנד: 0330-350-3110
פּעקס: 718-650-2970

דרוק 1 דענאן 312 פאר די רעקארדינג פון די וואך. פאר הערות דרוק 3

קול אוצר יהודא
ברוקלין: 718-298-4641
ארץ ישראל: 072-3333419
7-9

• ברכת מזל טוב •

הר"ר אברהם יקותיאל הכהן קאהן הי"ו
לאירוסים בנו החתן יוסף לייב נ"י - עב"ג בת
הר"ר יושע נחמן בערנשטיין הי"ו

הר"ר שלמה ווייס הי"ו
לנישואי בתו - עב"ג החתן יצחק נ"י
בן הר"ר שלמה זאלקא מוויזקאפא הי"ו

הר"ר שמואל מנחם קאהן הי"ו - לאירוסים החתן
חנני' יו"ט ליפא נ"י - בן הר"ר ישראל יחיאל שרגא לעווזי ז"ל
עב"ג בת הר"ר אברהם מאיר ב"ץ הי"ו

הר"ר אהרן אליעזר גרינהוט הי"ו (בר ערל)
לאירוסים בנו החתן נחום עזריאל נ"י - עב"ג בת
הר"ר זלמן יוסף וועבסטער הי"ו

זכות וברכת רביה"ק ז"ע יחול על ראשם, שיזכו לרוות רב נחת דקדושה מכל יוצאי חלציהם בשפע רב עד בלי די

• וְהֵם יֵעָלוּ לְזָכְרוֹן •

הרה"ח ירא ה', והיר בקיום הצעות לעשותם ברקדוק ההלכה
והמנהגים, הרבה פעלים לתורה, רחום ומוקיר רבנו, נשא ונתן
באמונה, דבוק ברכו הגה"ק מהר"ם בריסק ממשאנאד זצ"ל
רבי יחזקאל שרגא ז"ל פריעדמאן
ב"ר שלמה שבתי ז"ל
נפטר ב' חשון תשנ"ב

הרה"ח היקר באנשים, התנהג ביושר ובאמונה לשמור
מוצא שפתיו ודיבורו, דבק בצדיקי הדור והלך בדרכם
רבי טובי' גדלי' ז"ל לעפקאוויטש
ב"ר יצחק אייזיק ז"ל
נפטר ל' תשרי תשנ"ד

הרה"ח ירא אלקים, עמד איתן באמונת ה' ששה שנים
בשנות הוועם, נתן מלחמו ועשה פעולות כבירים לעזור
לאחרים, דבק עצמו בכל נפשו במרן רביה"ק ז"ע
רבי יושע דוד ז"ל באכנער
ב"ר אלי' ז"ל
נפטר ב' מרחשון תשע"ג

הרה"ח הנכבד, דבק ברביה"ק ז"ע מילדותו בעיר קראלי,
עסק בצרכי ציבור, ובפרט בהחזקת מוסדות רבינו
רבי ישראל דוד ז"ל ווייס
ב"ר אהרן צבי ז"ל הי"ד - נפטר ה' חשון תשס"ב
ולע"ג זקנו הגאון רבי שבתי שעפטל ב"ר ישעי' יששכר זצ"ל
אב"ד שימאני בעל חלכתא רבתא לשבתא - נפטר ג' חשון תש"ד

האשה החשובה

מרת בתיה ע"ה בערקאוויטש

בת הרה"ח ר' יונתן בנימין פיערוערקער ז"ל

נפטרה ל' תשרי א' דר"ח חשון תשפ"א

הרה"ח רבי אליעזר ז"ל פרענקל
ב"ר יהושע ז"ל
נפטר ב' דר"ח חשון תשע"ד

הרה"ח רבי
משה אפרים
ב"ר אריה ז"ל
הערשקאוויטש



KolSatmar.com

כו

קושיא יח

קושיאות ודקדוקים בענין נְמָרֹד

להבין כפל ויתור הלשון שבפסוק הוא 'הַחַל' לְהִיטֵב גְבוּר בְּאֶרֶץ, הוא 'הָיָה' גְבוּר צִיד וּגְו'.

וְכֹשׁ יֵלֵד אֶת נְמָרֹד.

– שטייט אויך אין מדרש^א, זעט אויס דאָס איז געווען איינס^ב [שְׂכֹשׁ הוא נְמָרֹד]. –

וְכֹשׁ יֵלֵד אֶת נְמָרֹד, הוא 'הַחַל' לְהִיטֵב גְבוּר בְּאֶרֶץ, הוא 'הָיָה' גְבוּר צִיד לְפָנֵי ה'.

(יח) זאָגט ער (בפסוק), ער האָט 'אָנגעהויבן' און ער איז 'געווען'.

[וצריך ביאור, דלכאורה] ס'איז אַ טאַפלט לשון.

כח

קושיא יט

מה בא הכתוב להשמיענו באומרו על בן יֹאמֵר כְּנִמְרֹד וּגְו'

על בן יֹאמֵר כְּנִמְרֹד [גְבוּר צִיד לְפָנֵי ה'].

[זאָגט רש"י^ג על בן זאָגט מען אויף יעדן וואָס ער איז מְצוּדָד נְפִשׁוֹת, אַקעגן השם

יתברך, זאָגט מען כְּנִמְרֹד.

(יט) ויש להבין, פארוואָס? דאָרף עפעס דער פֿסוק דערציילן וואָס מ'זאָגט.

די תּוֹרָה הַקְדוּשָׁה זאָגט [דאָךְ נאָר] וואָס מ'ברויך צו זאָגן, וואָס ס'ברויך שטיין אין

די תּוֹרָה הַקְדוּשָׁה. אָבער וואָס מ'זאָגט, על בן יֹאמֵר, וואָס דאָרף שטיין וואָס

מ'זאָגט. [והלא בלאו הכין הערט מען דאָךְ וואָס מ'זאָגט.

פארוואָס דאָרף שטיין אין פסוק על בן יֹאמֵר.

כט

קושיא כ

במסורה: על בן יֹאמֵר' כְּנִמְרֹד, על בן יֹאמֵר' בְּסֵפֶר מִלְחֶמֶת ה'.

וּלְצִיּוֹן יֹאמֵר' אִישׁ וְאִישׁ יֵלֵד בָּהּ. וצריך ביאור להבין שייכות אלו הג' פסוקים זה לזה

(כ) די מְסוּרָה זאָגט [ג' פעמים 'יֹאמֵר' בתנ"ך].

על בן יֹאמֵר' כְּנִמְרֹד גְבוּר צִיד.

על בן יֹאמֵר' – דער בעל הטורים^ד ברענגט די מסורה – על בן יֹאמֵר' בְּסֵפֶר

מִלְחֶמֶת ה' (חקת כא, יד).

וּלְצִיּוֹן יֹאמֵר' אִישׁ וְאִישׁ יֵלֵד בָּהּ (תהלים פו, ה).

[ויש לבאר קישור ושייכות ג' פסוקים אלו].

^א בבראשית רבה (מב, ד): וַיְהִי בַיּוֹם אֲמָרְפֶּל. שלש שמות נקראו לו, כוש, ונמרד, ואמרפל. כוש, שהיה כוש ודאי. נמרד, שהעמיד מֶרֶד בעולם. אמרפל, שהיתה אָמִיתוּ אֶפְלָה, דָּאִמְרִי [מלשון מרי וכעס] ואֶפְלִי בְּעֶלְמָא, דָּאִמְרִי ואֶפְלִי באברהם, שאמר שִׁירָד לכבשן האש.

^ב ראה בענין זה בדברי רבינו להלן באות צו.

^ג ברש"י (י, ט): גְבוּר צִיד. צִיד דעתן של בריות בפיו, וְהִטְעֵן לַמְרוּד בַּמָּקוֹם: לְפָנֵי ה'. מתכוין להקניטו על פניו: על בן יֹאמֵר. על כל אדם מרשיע בעזות פנים, יודע רבונו ומתכוין לַמְרוּד בו, יֹאמֵר זה כְּנִמְרֹד גְבוּר צִיד (בראשית רבה).

^ד בבעל הטורים (שם): יֹאמֵר. ג' במסורת. על בן יֹאמֵר כְּנִמְרֹד, על בן יֹאמֵר בְּסֵפֶר מִלְחֶמֶת ה', וּלְצִיּוֹן יֹאמֵר אִישׁ וְאִישׁ יֵלֵד בָּהּ. מלמד שהיה נמרד איש מלחמה ולוכד ערים, כדכתיב (י, י) וְתָהִי רֶאשִׁית מַמְלַכְתּוֹ בְּכָל. וזה הוא על בן יֹאמֵר בְּסֵפֶר מִלְחֶמֶת ה', וּלְצִיּוֹן יֹאמֵר שיהא כל הילוד בה גבור וגבה קומה כנמרד, ויהא ניכר ויאמרו הכל זה יֵלֵד בָּהּ.



ל

קושיא בא – מתוך הדרוש

כתב באבן עזרא מפרש הפסוק גבור ציד לפני ה', בדרך הפשט, שהיה בונה מזבחות, ומקריב לה' מה שהיה צד. ותמה הרמב"ן על פירושו, דלמה כתב כן כמצדיק רשע

[והנה בלשון הפסוק גבור ציד לפני ה', כתב האבן עזרא¹ לפרש בדרך הפשט, שהיה בונה מזבחות, ומקריב לה' את החיות שהיה צד. ותמה עליו הרמב"ן² למה כתב כן כמצדיק רשע, שהרי מבואר בדברי חכמינו ז"ל שהיה רשע גמור, ולמה יפרש עליו שהקריב קרבנות לה'.

(כב) ועכ"פ צריך הסבר להבין דעת האבן עזרא בזה].

(הקושיא בדברי רבינו, להלן באות צח)

צב

ישוב הקושיות בענין נמרוד

הקדמה לישוב קושיא יח-ב

נח האריך ימים וחי בזמן נמרוד ודור הפלגה

דער אמת האָט דאָך נח מאַרץ ימים געווען נאָך, ער האָט איבערגעלעבט די אַלע עֲשָׂרָה דורות ביז צו אברהם אבינו, [און] אברהם אבינו איז געוועזן [בן] נ"ח שנה ווען נח איז נסתלק געוואָרן.

אזוי מאַכן זיי דאָך דעם חֲשֶׁבוֹן¹, [וכן איתא] פון סדר עולם², [און לויט] דעם חֲשֶׁבוֹן פון די יאָרן [של העשרה דורות הנמנים בפרשתן] זעט מען אויך אזוי אין די פסוקים. [אז] מ'רעכנט אויס, קומט אויס אזוי דער חֲשֶׁבוֹן.

[ונמצא כי נח] ער האָט איבערגעלעבט דאָס אַלעס, ער האָט איבערגעלעבט נמרוד'ן, און דאָס גאַנצע דור הפלגה.

צג

ולפי זה נדחק האבן עזרא בענין דור הפלגה ומעשה נמרוד,

רקשה האיד לא שמעו לקול נח ובניו, ולא סרו אל משמעתם

דער אבן עזרא פלאַגט זיך³ [טאָקע, בענין דור הפלגה, דהלא] ס'איז דאָך געווען זיינע קינדער [וואָס] ער האָט זיי מִצִּיל געווען [מן המבול], און [האיד יתכן] זיי האָבן אים נישט געפּאָלגט. [ולכן מפרש לפי פשוטו, שלא היה כוונתם לעלות לשמים, או לעשות סמוכין מפני פחד המבול⁴, אלא סתם לבנות להם מושב לדור שם, ומגדל להיות לאות ולשם].

¹ באבן עזרא ריש פרשתן (ו, ח): וטעם בְּדִרְתּוֹ. בדורות בעת המבול, ובדורות שהיו אחריו. כי הוא חָיָה עד שהיה אברהם בן נ"ח שנה, והסימן הוא ואברהם אבינו בן נ"ח כאשר מת נח'. [ונדבריו הובא גם ברבינו בחיי (י, א), ובש"ך על התורה (וישב לו, לד)].

² בסדר עולם (פרק א): מאדם עד המבול אלף ותרנ"ו שנים, וזה פרטן, אדם ק"ל, שת ק"ה, אנוש צ', קינן ע', מהללאל ס"ה, ירד קס"ב, חנוך ס"ה, מתושלח קפ"ז, למך כפ"ב, ונח בן שש מאות שנה וגו'. חנוך קבר את אדם, וחיה אחריו נ"ז שנה. משותלת מיצה ימיו עד המבול. מן המבול עד הפלגה ש"מ שנה, נמצא נח חיה אחר הפלגה עשר שנים. אבינו אברהם היה בהפלגה בן מ"ח שנה וכו'.

³ היינו כל מעשה נמרוד הנזכר בפרשתן, ותוקף מלכותו עד אחר דור ההפלגה. [אבל נמרוד עצמו נהרג זמן רב אחר כך על ידי עשו, ביום הסתלקותו של אברהם, וכמובא ברש"י פרשת תולדות (כה, כט)].

⁴ באבן עזרא (יא, א): ואלה בניו המגדל לא היו טפשים שיחשבו לעלות אל השמים, גם לא פחדו מהמבול, כי נח ובניו שנשבע להם ה' שם היו, וכולם היו סרים אל משמעתם, כי בנייהם היו. והנה הכתוב גלה חפצם וסוף דעתם, לבנות עיר גדולה למושבם, ולבנות מגדל גבוה להיות להם לאות ולשם ולתהלה לדעת מקום העיר להולכים חוצה, כרועי המקנה. גם יעמד שם אחריהם כל ימי המגדל, וזהו שאמר הכתוב ונִבְעָשָׂה לָנוּ שֵׁם.

⁵ וכוונתו לחלוק על מה שכתב ברש"י (יא, א): ודְּכָרִים אֲחֵדִים. באר בעצה אחת, ואמרו לא כל הימנו שיבור לו



צד

אמנם אין זה תמוה כל כך, כי רואין ענין כזה גם בהמשך הדורות, שדורות הבנים אינם שומעים לקול הוקנים וראשי הדור

[נאָר] בעונותינו הרבים, 'ער' פרעגט אַזא האַרבע ק'ש'א [דערויף, און בעוה"ר] היינט זעט מען אַז ס'איז פאַרהאַנדן אַזוינס, ס'איז פאַרהאַנדן. [והרי ששייך מציאות כזה שלא ישמעו הדור לדברי הזקנים וראשי הדור, ואין זה תמוה כל כך].

צה

וכמו כן בדור הפלגה, נתקלקלו הדורות כל כך, עד שלא הועיל להם כחם של נח הצדיק ואברהם אבינו, להחזירם בתשובה

זיי זענען אַזוי נַתְקַלְקַל געוואָרן די דורות, [אַז] ס'האָט נישט גענוצט נח הצדיק, און אַבְרָהָם אָבִינוּ, מ'האָט זיי נישט געקענט מַחְזִיר בַּתְּשׁוּבָה זיין. אַזוי איז געגאַנגען [די ירידת הדורות], די כּוֹחוֹת [הרע] זענען געגאַנגען [מתגברים והולכים]. בעונינו הרבים אַזוי ווי ס'טוט זיך [כהיום ירידות גדולות].

[ואדרבה] ס'איז נאָך נָפִים וְנִפְלְאוֹת אַז דער בורא כל עוֹלָמִים העלפט [אַז] ס'איז [נאָך] דאָ אַביסל אידן, [לויט] ווי ווייט [ס'איז] די כּוֹחוֹת פון די סְטָרָא אַחְרָא.

צו

עוד הקדמה לישוב קושיא יח-ב

דרך המסיתים להשתמש בצביעות, ובלבוש של ענינים טובים, כדי לצודר נפשות

[והנה] דער קָלל איז, די כּוֹחוֹת [של המסיתים] הייבן זיך אָן [בלבוש של דברים טובים] [וכהמשך דלהלן באות צט].

צו

ובמדרש איתא דכוש הוא נמרוד, ולמה נקרא שמו כוש, על שם שמשונה במעשיו כמו כושי המשונה בעורו, והיינו שהיה נרמה במעשיו למובה, וכמו שמצינו תואר זה מצינו גם אצל צדיקים על שם שמשונים מעשיהם למובה

[ומה שנקרא] 'כּוֹשׁ' [יֵלֵד אֶת נמרד, מתפרש גם כן על דרך] מה כּוֹשׁ מְשׁוֹנָה בְּעוֹרָו. [וכמו שמצינו גם] צדיקים ווערן דאָך אויך אָנגערופן [כּוֹשׁ, וכן] שאול המלך ווערט אָנגערופן כּוֹשׁ"א [בן יִמִּי, על שם] שמשונה במעשיו.

את העליונים, נעלה לרקיע ונעשה עמו מלחמה. דבר אחר, על יחידו של עולם. דבר אחר ודברים אחדים (ס"א דברים חדים), אמרו אחת לאלף ותרנ"ו שנים הרקיע מתמוטט כשם שעשה בימי המבול, בואו ונעשה לו סמוכות (בראשית רבה).

כ' נקרא בגמרא סנהדרין (דף קח), ובתנחומא (בפרשתן, סימן יג), ושמות רבה (ט, א) ובמדבר רבה (יד, יא).

כ" כמבואר בגמרא מועד קטן (טז:): שְׁגִיזוֹן לְדוֹד אֲשֶׁר שָׁר לָהּ, עַל דְּבָרֵי כּוֹשׁ בֶּן יִמִּי (תהלים ז, א), וכי כּוֹשׁ שמו, והלא שְׁאוּל שמו, אלא מה כּוֹשֵׁי מְשׁוֹנָה בעורו, אף שְׁאוּל מְשׁוֹנָה במעשיו [פירש"י: צדיק גמור]. כיוצא בדבר אתה אומר, עַל אֲדוֹת הָאֵשָׁה הַכִּשִּׁית אֲשֶׁר לָקַח (בהעלותך יב, א), וכי כּוֹשִׁית שמה והלא צפורה שמה, אלא מה כּוֹשִׁית מְשׁוֹנָה בעורה אף צפורה מְשׁוֹנָה במעשיה. כיוצא בדבר אתה אומר (ירמ' לח, ז) וַיִּשְׁמַע עֲבָד מֶלֶךְ הַכּוֹשִׁי, וכי כּוֹשֵׁי שמו והלא צדקיה שמו, אלא מה כּוֹשֵׁי מְשׁוֹנָה בעורו אף צדקיה מְשׁוֹנָה במעשיו. כיוצא בדבר אתה אומר (עמוס ט, ז) הֲלוֹא כִבְנֵי כְשִׁיִּים אָתָּם לִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל, וכי כּוֹשִׁיִּים שמן והלא ישראל שמן, אלא מה כּוֹשֵׁי מְשׁוֹנָה בעורו אף ישראל מְשׁוֹנִין במעשיהן מכל האומות.

ובספרי סוף בהעלותך (פסקא מא): [על אֲדוֹת הָאֵשָׁה הַכִּשִּׁית (בהעלותך יב, א). וכי כּוֹשִׁית היתה, והלא מדיינית היתה, שנאמר (שמות ב, טז) וּלְכַהֵן מִדִּין שָׁבַע בָּנוֹת, ומה תלמוד לומר כּוֹשִׁית, מה כּוֹשֵׁי מְשׁוֹנָה בעורו כך צפורה מְשׁוֹנָה בְּנוֹיָה יוֹתֵר מִכָּל הַנָּשִׁים. כיוצא בו אתה אומר שְׁגִיזוֹן לְדוֹד אֲשֶׁר שָׁר לָהּ, עַל דְּבָרֵי כּוֹשׁ בֶּן יִמִּי, וכי כּוֹשֵׁי הִיָּה, אלא מה כּוֹשֵׁי מְשׁוֹנָה בעורו אף שְׁאוּל מְשׁוֹנָה במראיו, שנאמר (שמואל א' ט, ב) מִשְׁכְּמוֹ וּמַעֲלָה גְבוּהַ מְכָל הָעָם. כיוצא בו אתה אומר הֲלוֹא כִבְנֵי כְשִׁיִּים אָתָּם לִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל, וכי כּוֹשִׁים הִיוּ, אלא מה כּוֹשֵׁי מְשׁוֹנָה

[והרי בפסוק] וְכוּשׁ יָלַד אֶת נִמְרֹד, ס'איז גָּאָר דאָ אין מדרש^א אַ דְּעָה אַז דאָס איז 'איינער' [כוש ונמרוד], ער איז געווען קודם פֿוש [שהיה משונה במעשיו להתדמות לעיני הבריות כצדיק], דערנאָך איז ער געוואָרן נִמְרֹד [שהמריד את כל העולם נגד ה'], דאָס איז דער זעלבער [מענטש]. אין מדרש איז דאָ אַזאַ דְּעָה, [אויף] וְכוּשׁ יָלַד, [והיינו שהוליד במעשיו את עצמו. ואם כן גם לשון 'כוש' עליו סובב, שהיה מתנכר ומדמה עצמו מתחילה כמשונה במעשיו לטובה].

צח

[קושיא כא]

ובאבן עזרא מפרש הפסוק הוא הָיָה גָבוֹר צִיד לִפְנֵי ה', שהיה מקריב קרבנות לפני ה', ותמה עליו הרמב"ן למה למה כתב כן כמצדיק רשע, שהרי ידוע רשתתו מדברי חב"ל

א חֲדוּשׁ, דער אבן עזרא זאגט^ב [בביאור לשון הפסוק] הוּא הָיָה גָבוֹר צִיד לִפְנֵי ה', [אז] ער האָט געפֿאַנגען קָרְבָּנוֹת, און ער האָט מְקַרֵּב געווען פֿאַר השם יתברך. פרעגט דער רמב"ן^ג, וואָס ביסטו עפעס אַ מְצַדִּיק רָשָׁע? [והלא] חכמינו ז"ל האָבן געזאָגט^ד - און מ'ווייט פון די פֿסוקים - וואָס ער האָט געטון, [אז] ער האָט מְקַרֵּב געווען די גאַנצע וועלט, ער איז געווען דער גאַנצער [אַנדרייער] דאָרטן אין דור הַפְּלָגָה, און צום סוף זאָגט ער [האבן עזרא אז] ער האָט מְקַרֵּב געווען קָרְבָּנוֹת פֿאַרן באַשעפֿער.

בעורו אף ישראל משונים במצוות יותר מכל אומות העולם. ○ כיצא בו אתה אומר וַיִּשְׁמַע עֶבֶד מֶלֶךְ הַכּוּשִׁי, וכי כושי היה, אלא מה כושי משונה בעורו כך היה ברוך בן נריה משונה במעשיו יותר מכל בני פלטרין של מלך. ^ב באבן עזרא (י, ח-ט): נִמְרֹד. אל תבקש טעם לכל השמות, אם לא נכתב: הוא החל. להראות גבורות בני אדם על החיות, כי היה גָבוֹר צִיד: וטעם לִפְנֵי ה'. שהיה בונה מזבחות, ומעלה אותם החיות עולה לה'. וזו דרך הפֿשט, וְהִדְרֹשׁ דרך אחרת.

^ג ברמב"ן (י, ט): הוּא הָיָה גָבוֹר צִיד לִפְנֵי ה'. צד דעתן של בריות בפיו ומטען למרוד במקום וכו', לשון רש"י, וכן דעת רבותינו (ראה להלן בהערה טו). ○ ורבי אברהם פירש היפך הענין, על דרך פשוטו, כי הוא החל להיות גָבוֹר על החיות לצוד אותן. ופירש לִפְנֵי ה', שהיה בונה מזבחות ומעלה את החיות לעולה לפני ה'. ○ ואין דבריו נראין, והנה הוא מְצַדִּיק רָשָׁע, כי רבותינו ידעו רָשָׁעוֹ בקבלה. ○ והנכון בעיני, כי הוא החל להיות מושל בגבורתו על האנשים, והוא המולך תחלה, כי עד ימיו לא היו מלחמות ולא מֶלֶךְ מֶלֶךְ, וגבר תחלה על אנשי בבל עד שמלך עליהם, ואחר כך יצא אל אשור ועשה כרצונו והגדיל, ובנה שם ערים בצורות בתקפו ובגבורתו, וזהו שאמר (י, י) וַתְּהִי רֹאשִׁית מַמְלַכְתּוֹ בְּכָל אֶרֶץ וְאֶפְדֹּ וְכָלְנָה.

^ד והוא לשון הפסוק במשלי (יז, טו).

^{טו} בתורת כהנים בחקותי (פרשתא ב, ב): וְאִם לֹא תִשְׁמָעוּ [לִי] (בחקותי כו, יד), מה תלמוד לומר [לִי], אין 'לִי' אלא זה שהוא יודע את רבונו ומתכוין למרוד בו. וכן הוא אומר קִנְמֹד גָבוֹר צִיד, שאין תלמוד לומר לפני ה', אלא זה שהוא יודע את רבונו ומתכוין למרוד בו. וכן הוא אומר (לך יג, יא) וְאֲנֹשִׁי סֹדֶם רָעִים וְחִטָּאִים לֵה' מָאֵד, שאין תלמוד לומר לה', אלא אלו שידועים את רבונו ומתכוין למרוד בו.

ובגמרא עירובין (נג,): וְהָיָה בִּימֵי אֲמָרְפֶּל. רב ושמואל, חד אמר נִמְרֹד שמו, ולמה נקרא שמו אֲמָרְפֶּל, שאמר והפיל לאברהם אבינו בתוך כבשן האש. וחד אמר אֲמָרְפֶּל שמו, ולמה נקרא שמו נִמְרֹד, שהמריד את כל העולם כולו עליו במלכותו [פירש"י: עליו. כלפי מעלה, אלא שכינו חכמים בלשונם].

ובפירקי דרבי אליעזר (פקד כד): וַיִּמְצְאוּ בִקְעָה בְּאֶרֶץ שִׁנְעָר וַיִּשְׁבוּ שָׁם. רבי עקיבא אומר השליכו מלכות שמים מעליהם והמליכו עליהם עבד בן עבד, לפי שכל בני חם עבדים הם, ואוי לארץ שימלוך עליה עבד, שנאמר (משלי ל, כב) תַּחַת עֶבֶד פִּי יִמְלֹךְ. רבי חנינא אומר נמרוד גבור כח היה, שנאמר וְכוּשׁ יָלַד אֶת נִמְרֹד, רבי יהודה אומר הכתונת שעשה הקב"ה לאדם ולאשתו והיתה עמם בתיבה, וכשיצאו מן התיבה לקחה חם בן נח והוציאה עמו, והנחילה לנמרוד נחן בנו כוש, ובשעה שהיה לובש אותה היו כל בהמה חיה ועוף באין ונופלים לפניו, כסבורין שהוא מכח גבורתו, לפיכך המליכוהו עליהם מלך, שנאמר על פן יִאָמַר קִנְמֹד גָבוֹר צִיד לִפְנֵי ה'. אמר נמרוד לעמו, בואו נבנה לנו עיר גדולה ונשב שם בתוכה, פן נפוך על פני כל הארץ כראשונים, ונבנה מגדל גדול בתוכה ונעלה לשמים, שאין כחו של הקב"ה אלא במים, ונקנה לנו שם גדול בארץ שנאמר ונַעֲשֶׂה לָנוּ שָׁם וכו'.

צט

התחלת ישוב קושיא כא

אמנם לדרכינו לא קשה, כי נמרוד עשה בן בכדי לצודד נפשות נקיים, ולכן הראה עצמו כעובד ה' ועושה דברים טובים

נָאָר דער אָמֶת קאָן מען זאָגן, [אז] ס'איז גאָרנישט קיין קש״א.

ער איז [דאך] געווען אַ מַצוּדֶד נַפְשׁוֹת, [אזוי] זאָגט דאָךְ דאָס [בִּדְרָךְ] פֿשָׁטוֹת רש״י אויף [דעם פסוק] כְּנִמְרֹד גְּבוּר צִיד.

און די צוּדְדִי נַפְשׁוֹת הייבן אָן^ט מיט דְּבָרִים טוֹבִים, זיי ווילן איינרעדן [אויף] דאָס מִינּוֹת [שלהם, כאילו יש בזה משום כבוד שמים, או ישוב ארץ ישראל, וכדומה].

ק

ולשון גבור ציד הנאמר בנמרוד, הוא כמו שנאמר בן גבי עשו, על שהיה צד בפיו, ומראה עצמו כצדיק

אָזוי ווי עָשׂוּ הָאָט אויך געזאָגט^ט אַבָּא הָאִיךְ מַעֲשִׂיָן [את המלח ואת התבן, ולכן גם עליו נאמר פִּי] צִיד בְּפִי (תולדות כה, כח).

קא

וכן איתא במדרש בפסוק על בן יאמר 'כנמרוד' גבור ציד, דקאי על עשו הרשע שהיה צד בנמרוד

[אויף] עַל בֶּן יֶאֱמַר 'כְּנִמְרֹד' גְּבוּר צִיד זאָגט אויך דער מדרש^{יח} [אז] דאָס מיינט מען עָשׂוּ [שעל עשו יאמר בן שהוא 'כנמרוד']. ווייל עָשׂוּ איז [אויך] 'אָזוי' געקומען. אָזוי הייבט זיך אָן [ווען] מ'איז מַצוּדֶד נַפְשׁוֹת. אָזוי גייט עס.

קב

ישוב קושיא יח

וכל זה בתחלת מעשיו, אבל אח"כ המירד את העולם בגלוי. ולזה נאמר הוא 'החל' להיות גבור בארץ, הוא 'היה' גבור ציד לפני ה', לומר שהיה בן עקבר, בשעת התחלת פיתוי לצודד נפשות

איבערדעם זאָגט דאָס דער פֿסוק, הוא 'החל' להיות גבור בארץ, הוא 'היה' גבור [ציד לפני ה', בלשון עבר]. ס'איז 'געווען' אָזוי, ווען ער האָט 'אָנגעהויבן'. ווען ער האָט אָנגעהויבן איז ער געגאָנגען מיט אָן אַנדערן דָרָךְ [ווי שפעטער, שהיה גבור ציד, על דרך שאמר] אֵיזָה 'גבור' הַפּוֹבֵשׁ אֶת יָצֵרוֹ (אבות ד, א). ער האָט אָנגעהויבן גאָר פֿאַרקערט, אדרבה, אָזוי ווי דער דָרָךְ [הצודדים].

^{טו} בתחלת דרכי הסתתן לצודד הלבבות.

^י וכמבואר ברש"י תולדות (כה, כו-כח): [וַיִּגְדֹּל הַנְּעָרִים וַיְהִי עָשׂוּ אִישׁ] יָדַע צִיד. לצוד ולרמות את אביו בפיו, ושואלו אבא היאך מעשירין את המלח ואת התבן, כסבור אביו שהוא מדקדק במצות: אִישׁ שָׂדָה. כמשמעו, אדם בטל וצודה בקשתו חיות ועופות: [וַיֵּאָהֱב יִצְחָק אֶת עָשׂוּ כִּי צִיד] בְּפִיו. כתרגומו [מצדידיה הוה אכיל], בפיו של יצחק. ומדרשו, בפיו של עשו, שהיה צד אותו ומרמהו בדבריו.

^{יח} בבראשית רבה (לו, ב): וְכֹשֶׁף יָלַד אֶת נִמְרֹד. הדא הוא דכתיב שְׁגִיּוֹן לָדוֹד אֲשֶׁר שָׂר לָהּ על דְּבָרֵי כּוֹשׁ בֶּן יִמִּי. רבי יהושע בר נחמיה בשם רבי חנינה בן יצחק כנגד בימה [פירש במתנות כהונה: כנגד בימה, כלומר משפטיו ודיניו, כדלקמן מקום המשפט ששם דנין, נקרא בימה וכו'] של רשע [רצ"ל עשו הרשע] אָמְרוּ. וכי כושי הוה עָשׂוּ, אלא שעשה כמעשה נמרוד. הדא הוא דכתיב על בן יאמר 'נמרוד' גבור ציד לפני ה' אין כתיב כאן, אלא 'כנמרוד' גבור ציד, מה זה צד את הבריות בפייהם, אף זה צד את הבריות בפייהם.

קג

הקדמה להמשך ישוב קושיא בא

וכן מצינו בדור הפלגה שהיה כת אחת שאמרו לבנות המגדל להיות כמלאכי השרת כמבואר בגמרא, ולזכות להשפעה אלקות ורוח הקודש כמבואר בילקוט ראובני, ועל ידי זה נצודו הנפשות ברשתם על ידי הצביעות, ולכן נענשו גם כן על שהתחברו עם כתות הרשעים לילך ביחד עמהם.

ביים דור הפלגה שטייט דאך אַרויס [שהיה ביניהם גם כת שאמרו לעבוד את ה'].

[ווי] איך האָב שוין דאָס אַסאַך מאָל געזאָגט^ט, [וואָס] ס'שטייט דאָך אַרויס אין די גמרא^ב אַז ס'איז געווען כְּמָה פְּתוּת [בדור הפלגה, און] ס'איז געווען אַ פְּתָה וואָס זיי האָבן 'געמיינט ערנסט' (וכלהלן באות קה).

קד

ער ברענגט [בשם] פונעם [ספר] ציוני, דער ילקוט ראובני^{כא}, אַז ס'איז געווען אַ פְּתָה וואָס זיי האָבן געמיינט לְשֵׁם שְׁמַיִם, אַז זיי זאָלן האָבן אַ הַשְׁפָּעָה אַלקוּת האָבן, און זיי זאָלן האָבן רוח הקודש מיט נְבוּאָה. ס'איז געווען אַזאַ פְּתָה אויך.

קה

[נאָר] דער מדרש^{כב} און די גמרא^ב רעכנט דאָך אויך אויס, [שהיה ביניהם כת אחת וואָס] זיי האָבן געזאָגט אַז זיי זאָלן דאָרט זיצן אין הימל, מער ווי אונטן. און אַ פְּתָה איז געווען [לעומת זה] וואָס זיי האָבן געזאָגט זיי וועלן גיין לְחִלּוּק מיט הקודש ברוך הוא, [און] לְהִלָּחֵם בו, רחמנא ליציל. און פאַרוואָס זענען די אַזוי געוואָרן [נענש, גם כת הראשונה], ווייל [אַז] מ'גייט

^ט בכמה וכמה דרושים.

^ב בגמרא סנהדרין (קט): דור הפלגה אין להם חלק לעולם הבא וכו'. מאי עבוד וכו'. אמר רב ירמיה בר אלעזר נחלקו לשלש כיתות, אחת אומרת נעלה ונשב שם, ואחת אומרת נעלה ונעבוד עבודת כוכבים, ואחת אומרת נעלה ונעשה מלחמה. זו שאומרת נעלה ונשב שם, הַפִּיִצִם ה' (י, ט) [פירש"י: פירום בכל העולם]. וזו שאומרת נעלה ונעשה מלחמה, נעשו קופים ורוחות ושידים ולילין [פירש"י: שדים, יש להם צורת אדם ואוכלין ושותין כבני אדם. ורוחין, בלי גוף וצורה. לילין, צורת אדם, אלא שיש להם כנפים, במסכת נדה (נד)]. וזו שאומרת נעלה ונעבוד עבודת כוכבים, כִּי שֵׁם כָּלֵל ה' שִׁפְת כָּל הָאָרֶץ (שם) [פירש"י: בבלל לשונם, כדי שלא יהא אחד מִכֵּן לַדַּעַת חֲבִירוֹ לַעֲבֹד עֲבוּרִי]. תניא רבי נתן אומר, כולם לשם עבודת כוכבים נתכוונו, כתיב הכא (יא, ד) נַעֲשֶׂה לָנוּ שֵׁם, וכתיב התם (משפטים כב, יג) וְשֵׁם אֱלֹהִים אֲחֻרִּים כִּי לֹא תִזְכְּרוּ, מה להלן עבודת כוכבים אף כאן עבודת כוכבים.

^{כא} בילקוט ראובני בפרשתן (אות קעא): אָשֶׁר כִּנּוּ בְּנֵי הָאָדָם (יא, ה), אטו בני חמרא בני גמלא, אלא בני דאדם קדמאה (בראשית ובה לח, ט). וחטאם דומה לחטא אביהם, שקצצו בנטיעות וכו', וכוונתם היה למען שלא ינתנו ביד שר ומזל וכוכב וכו', שרצו להשתמש ולעשות כוונתם [נדרצ' פִּנְיִים] לְמַלְכַת הַשָּׁמַיִם (לשון הפסוק בירמ' ז, יח). אמנם מצד אחד כוונתם לטובה היה, כי בראותם צבא מעלה כגון מלאכים מערכות כוכבים ומזלות בארצותם נגד ממשלתם, ולחסות תחת כנפי השכינה, שהוא מקום ייחוד, וחשבו כי על בנין אשר יזמו לעשות שהוא שיעור הקומה של ר' ישמעאל שהוא מראה נבואה, תשרה השכינה עליהו, ולא יתפרדו בארצותם תחת השמים הנחלקים לאקלימי הארץ, וישגו בבנין ההוא כל רצונם וכל מחשבותם היתה להיות מושל עליהם אלקי האלהים ואדוני האדונים, ולא יתפרדו, וישרה עליהם רוח הקודש, ומחשבה זו לטובה היתה. ציוני.

^{כב} בתנחומא (סימן יח): וְהָיָה כָּל הָאָרֶץ שִׁפְהָ אֶחָת (יא, א). אמר שלמה (משלי כו, כב) אִם תִּכְתּוֹשׂ אֶת הָאָוִיל בַּמִּכְתָּשׁ בְּתוֹךְ הָרִיפּוֹת בְּעֵלִי לֹא תִסּוּר מֵעֵלֵי אֲוִלָתוֹ וכו'. מהו בְּתוֹךְ הָרִיפּוֹת, אלו דור הפלגה שהיו 'מחרפין בפיהם' אחר יחידו של עולם וכו', אמרו לא כל הימנו שיבור לו העליונים ויתן לנו התחתונים, נעלה לרקיע ונכהו בקרדומות. ונחלקו לג' כתות, אחת אומרת נעלה ונשב שם, ואחת אומרת נעשה עמו מלחמה, ואחת אומרת נעלה ונעבוד שם עבודת כוכבים. זו שאמרו נעלה ונשב שם, מִשֵּׁם הַפִּיִצִם ה', וזו שאמרו נעלה ונעשה עמו מלחמה, נעשו קופין רוחין ושרדין. וזו שאומרת נעבוד שם עבודת כוכבים, בלע ה' פלג לשונם, שנאמר ויפץ ה' אתם משם. [ועיין עוד בבראשית ובה (לח, ו), ובאותיות דרבי עקיבא (אות ר')].



אינאיינעם [עם מורדים בה'], אפילו מ'מיינט ל'שם שמים, מ'זוכט גאר [עבודת ה'], מ'מיינט גאר 'מדרגות' מיט 'עבודת השם', [אבער] אז דו גייסט צוזאמען מיט אזעלעכע וואס זענען לוחם מיט די תורה הקדושה, פאלט מען אריין.

קו

וזה נרמז בלשון הפסוק דברים אחרים, שהתאחדו והתחברו כולם בעצה אחת, הכשרים עם הרשעים

[וועל זה נאמר בפסוק] דברים אחרים, [כי מחמת ההתחברות] איז דאס איין זאך [כאילו כולם אומרים דבר אחד].

.. [ווי] כ'האב שוין אסאך מאל נאכגעזאגט^כ.

דאס איז 'איינ זאך'.

קז

המשך וסיום ישוב קושיא כא

וכמו כן אצל נמרוד, היו עמו גם אנשים כשרים ועובדים, כדי לצודד נפשות. ולא קשה תמידת הרמב"ן על פירוש האבן עזרא

אזוי האט זיך אנגעהויבן [אצל נמרוד עצמו].
נמרוד, ער האט דאך געוואלט אזעלעכע מענטשן - ערליכע אויך - צוזאמענעמען, [ולכן] האט ער אנגעהויבן גבור ציד, מצודד נפשות צו זיין.

קח

איז נישט קיין קשיא אויפן אבן עזרא.

[ווייל] ס'איז ביידע אמת, ער איז טאקע געווען א רשע, [אבל הקריב גם קרבנות], ער האט 'אלדינגס' געטון [בכדי לצודד הנפשות, אף עניני עבודה לה']^{כד}.

קט

ישוב קושיא יט

ולוה אמר הכתוב על בן 'אמר', והוא בדרך הוראה וצינוי לכל הדורות, דבכל עת שיקום איש מרמה שיהיה 'בנמרוד' גבר ציד לפני ה', להראות עצמו כצדיק בכדי לצודד נפשות, מצוה 'שיאמר' ויגלו את רמאותו לרבים, בכדי שידעו להשמר ממנו

איבערדעם זאגט דער פסוק על בן 'אמר'.

[ווייל טאמער] מ'וועט אמאל טרעפן איינעם וואס מ'זעט ער האט אין זיך א כח, [לצודד נפשות, ער איז] א מסיית ומדיח, [און] ער וועט טון גאר דברים טובים, אזוי וועט אויסזען [לעניי הבריות], און מ'וועט אויף אים וועלן מחפה זיין.

האט די תורה הקדושה געזאגט [על בן 'אמר'] זאל מען 'זאגן' [ווער ער איז, אז] מ'זאל וויסן [אז] דאס איז בנמרוד גבור ציד, [און דו] זאלסט דיך נישט איבערשרעקן. [ווי] שלמה המלך האט געזאגט^{כה} כי יחנן קולו אל תאמן בו^{כז}.

^{כב} ועיין בזה בדברי יואל בפרשתו (עמוד קפה), ובפרשת בחקותי (עמוד שסט).

^{כד} ועיין ענין זה בדברי יואל לראש השנה (אות יד).

^{כה} בספר משלי (כו, כד-כה): בשפתיו ינכר שונא, ובקרביו ישית מקמה. כי יחנן קולו אל תאמן בו, כי שבע תועבות קלבו.

^{כז} וז"ל הרמב"ם בפירוש המשניות (אבות א, ו): והיו דין את כל האדם לכף זכות. ענינו, כשיהיה אדם שלא תדע בו אם צדיק הוא אם רשע, ותראהו שיעשה מעשה או יאמר דבר שאם תפרשהו על דרך אחת יהיה טוב ואם



קי

אז מ'זעט איינער, [וואָס] ער איז אַמאָל אַ מַסִּית וּמַדִּיחַ, [ומדבר דיבורים וואָס] ס'ליגט דערנינען הַסֵּתָה וְהִדְחָה. אפילו ס'וועט זיך דיר דאָכטן אז ס'איז 'דאָך' אַ דָּבָר טוב, [און מ'וועט אַנווייזן] מיט 'דעם' טוט ער גוט, - מיט עפעס אַנדערש. - זאָלסטו וויסן - זאָגט דער פסוק - 'יֹאמֶר', זאָל מען דאָס מוֹדִיעַ זיין [אז] אַזוי האָט אויסגעזען - 'בְּנִמְרָד' - נִמְרֹד האָט אויך אַזוי אויסגעזען, [שהיה] גְבוּר צִיד לְפָנָיו ה'.

זאָלסט דין גאַרנישט 'איבערראשן' פאַר דעם!
דאָרטן וואו ס'ליגט אַמאָל אַ כַּח פון הַסֵּתָה וְהִדְחָה, וואָס ס'שאַדט צו אידישקייט, צום דָּרְךָ הַשֵּׁם, [און ווער רעדט נאָך] חֶסֶד וְשְׁלוֹם נאָך מִינּוּת, אז ס'איז דאָ דערנינען אַ 'שְׁמִיך' [פון] מִינּוּת צי אַפִּיקוֹרְסוּת, פון דאָרט מוז מען אַנטלויפן! [ואין להתפעל משום דבר טוב הנראה מתוכם].

קיא

ישׁוב קושיא ב

וזהו רמז המסורה, שמביא גם הפסוק על בן יאמר בספר מלחמת ה', לפרש למה מניחין מן השמים נסיונות כאלו, יען כי הוא עולם הנסיון וכל זה שייך אל מלחמת ה', שיהיה נסיון בדבר עד שירא ה' יצטרכו ללחום עם הרמאים עבד כבוד ה'

דאָס איז די מסורה.

על בן יאמר בְּנִמְרָד גְבוּר צִיד.

איי פאָרוואָס הקדוש ברוך הוא לאָזט עס [אז] מ'זאָל קענען אַזוי 'פאַרפאַפן'.

זאָגט ער על בן יאמר בספר מלחמת ה'. דער בורא כל עולמים האָט אַזוי געלאָזט די וועלט, [אז] מ'זאָל דאָרפן לוחם זיין מיט זיך, [ואפילו] מיט זיך אַליין.

ס'איז אַן עולם הַנְּסִיּוֹן.

איבערדעם לאָזט מען [צי מען השמים, דעם] בְּנִמְרָד גְבוּר צִיד, ווייל ס'איז מלחמות

ה'.

תפרשוהו על דרך אחרת יהיה רע, קח אותו על הטוב, ולא תחשוב בו רע. ○ אבל אם יהיה האדם נודע שהוא צדיק מפורסם ובפעולות הטובות, ונראה לו פועל שכל עניניו מורים שהוא פועל רע ואין אדם יכול להכריעו לטוב אלא בדוחק גדול, ואפשר רחוק הוא, ראוי שתקח אותו שהוא טוב, אחר שיש שום צד אפשרות להיותו טוב, ואין מותר לך לחשדו, ועל זה אמרו (שבת צז.) כל החושד בכשרים לוקה בגופו. ○ וכן כשיהיה רשע ויתפרסמו מעשיו, ואחר כך ראינוהו שיעשה מעשה שכל ראיותיו מורות שהוא טוב, ויש בו צד אפשרות רחוק לרע, ראוי להשמר ממנו, ושלל תאמן בו שהוא טוב, אחר שיש בו אפשרות לרע, ועל זה נאמר פי חנן קולו אל תאמן בו וגו'. ○ וכשיהיה בלתי ידוע, והמעשה בלתי מכריע לאחד משני הקצוות, צריך בדרך החסידות שתדין לכף זכות איזה קצת שיהיה משני הקצוות. [ורבינו מביא דבריו בעל הגאולה ועה"ת (אות ע), ועוד].

וכן הוא בפירוש רבינו יונה (שם) וז"ל: והוי דן את כל האדם לכף זכות. זה מדבר על אדם שאין יודעין בו אם הוא צדיק אם רשע וכו'. אבל אין הדברים כן בצדיק גמור, ולא ברשע גמור. ○ כי הצדיק אפילו במעשה שכולו רע ונוטה לכף חובה מכל עבר, ידינהו לזכות, לאמר כי בשגגה היתה היוצאה מלפני השליט, וראה והביט וביקש מחילה, וכמו שאמרו רז"ל (ברכות יט.) אם ראית תלמיד חכם שעבר עבירה בלילה אל תהרהר אחריו ביום, שמא עשה תשובה, שמא סלקא דעתך, אלא אימא ודאי עשה תשובה. פירוש 'שמא' סלקא דעתך, שאם הדבר אליו כשמא, על כל פנים מהרהר אחריו, או פירושו שמא סלקא דעתך, כיון שהוא ת"ח ועד עתה לא אירע דבר קלקלה בידו, על כל פנים מיד עשה תשובה. הנה לך, כי אין לרדן לכף חובה צדיק גמור לעולם, וממנו לא הוצרך לומר והוי דן את כל האדם לכף זכות. ○ גם מן הרשע הגמור לא אמר, כי אם אפילו מעשה כלו טוב, ואין נראה לחוש עליו משום צד רענין, יש לאדם לדנונו לכף חובה, ולומר לְפָנָיו עשה, ואין תוכו כבוד, וכמו שנאמר פי חנן קולו אל תאמן בו, כי שבע תועבות בלבו. וכן כתב הרב רבינו משה בן מימון זצ"ל.

¹² פירוש: בכל אופן.



קיב

ועל זה מסיים שם הפסוק **אֶת יְהוָה בְּסוּפָה**, שתהיה אהבה בסופו, שמוזה יתגלה האהבה שבין ישראל לאביהם שבשמים

פֶּאֶרְוּאָס, וּוְאָרְן דְּעַר עֵיקָר **אֶת יְהוָה בְּסוּפָה**^{כב}, וּוְאָס דְּעַר סוּף לְאֶזְט זִיךְ אוּיס [שמוזה יתגלה ויצא גודל האהבה שבין ישראל לאביהם שבשמים]^{כט}.

[ולעומת זה] דְּעַר סוּף פֿון 'די', לְאֶזְט זִיךְ אוּיס 'נישט גוט'.

[אָבער] אַז דְּעַר בּוּרָא כּל עוֹלָמִים העלפט מ'איז לוחם מיט 'די', איז מען זוכה צו אן 'אַחֲרִית' וְתִקְוָה טוֹבָה.

קיג

ושוב מביא גם פסוק השלישי וּלְצִיּוֹן יֵאָמֵר **אִישׁ וְאִישׁ יֵלֵךְ בָּהּ**. והוא על דרך שדרשו בפסוק **לַעֲשׂוֹת כְּרִצּוֹן אִישׁ וְאִישׁ**, זה מרדכי והמן. ורומז שגם בענין צִיּוֹן, שהוא קדושת הארץ וירושלים, וכן בענין מה שישאל 'מצוינים' במצות ומעשים טובים, יש בזה בחינת מרדכי מסמרא וקדושה, וגם בחינת המן מצד הסמרא אחרא ברמאות, וצריכין לידע להשמר מזה

זָאָגט די מסורה [ווייטער], וּלְצִיּוֹן יֵאָמֵר **אִישׁ וְאִישׁ יֵלֵךְ בָּהּ**. די זעלבע מעשה איז מיט צִיּוֹן, זָאָגט דער רוּחַ הַקֹּדֶשׁ.

קיד

[דהנה] די גמרא זָאָגט^ל [על הפסוק] **כִּי כֵן יֵסֵד הַמֶּלֶךְ לַעֲשׂוֹת כְּרִצּוֹן אִישׁ וְאִישׁ** (אסתר א, ח), וּוְאָס עֲפֻעַס [שטייט] **'אִישׁ וְאִישׁ'**, א טאַפלט לשון, זָאָגט די גמרא **אִישׁ וְאִישׁ** [זה] **מְרַדְכִי וְהֶמָּן**. ער האָט אַראָפּגעשטעלט מְרַדְכִי מיט הֶמָּן, [ווייל] ער האָט געוואָלט מִסִּית וּמַדִּיחַ זֵיין, האָט מען געמוזט 'אזוי' טון. ס'איז נאך דאָ אין דעם פֿשְׁטִים שׁוֹנִים^{לא}, איך וויל נישט מאַרירן זיין. על כל פנים די גמרא זָאָגט **אִישׁ וְאִישׁ** מיינט מען מְרַדְכִי מיט הֶמָּן^{לב}.

קטו

[וכמו כן הכא] דער בורא כּל עוֹלָמִים האָט געזאָגט וּלְצִיּוֹן ווידעראום יֵאָמֵר **'אִישׁ וְאִישׁ'**. ס'איז דאָ אַ כַּח [הקדושה] פֿון 'צִיּוֹן', צִיּוֹן הַמְּצִינֶת, [על שם שמצויינט] מיט מְצוֹת וּמַעֲשִׂים טוֹבִים^{לג}.

^{כב} הוא המשך הפסוק על פן יֵאָמֵר בְּסִפְר מִלְחָמָה ה'.

^{כט} ועל דרך שדרשו בגמרא קידושין (ל): אמר רבי חייא בר אבא, אפילו האב ובנו הרב ותלמידו שעוסקין בתורה בשער אחד, נעשים אויבים זה את זה [פירש'': מתוך שמקשים זה לזה ואין זה מקבל דברי זה], ואינם זדים משם עד שנעשים אוהבים זה את זה, שנאמר **אֶת יְהוָה בְּסוּפָה**, אל תקרי בְּסוּפָה אלא בְּסוּפָה [אֶת יְהוָה בְּסוּפָה הכי דריש לה, ספר מלחמה, מלחמה שעל ידי ספר, אהבה יש בסופה].

^ל בגמרא מגילה (יב): **לַעֲשׂוֹת כְּרִצּוֹן אִישׁ וְאִישׁ**, אמר רבא, לעשות כרצון מרדכי והמן, מרדכי, דכתיב (אסתר ב, ה) **אִישׁ יְהוּדִי**. המן, **אִישׁ צַר וְאוֹיֵב** (שם ז, ו).

^{לא} עיין בזה באסתר רבה (ב, טו).

^{לב} ועיין עוד בענין זה באריכות בס"ג שמיני תשכ"ג.

^{לג} עיין בפירוש ההושענות בסידור דעת קדושים (בוטשאטש), אצל הושענא צִיּוֹן הַמְּצִינֶת: שמצויינט במצות ובקרבנות. - והוא כמבואר במדרש תהלים (מזמור כ): מְצִיּוֹן יִסְעֶדֶךָ. מצוינו של מצות שבכם. - ובספרי פרשת עקב (פסקא ז): ירמיהו אמר (לא, כ) הַצִּיבִי לָךְ צִיּוֹנִים, אלו המצות ישראל מצויינים בהם. - וכעין זה הוא בכ"מ בדברי חז"ל.

ועיין בישמח משה (הפטר דברים, ד"ה ואשיבה שופטין): על פי דאיתא הפירוש על הפסוק בירמיה (ל, יז) כִּי



הָאֵט דער בורא כל עולמים געזאָגט, אָבער 'אַיִשׁ וְאַיִשׁ' יֵלֵד בָּהּ ס'איז דאָ [דערין] מְרַדְּכִי מִיט הָמָן. ס'איז געווען אַ צייט וואָס ס'איז געווען בלויז קְדוּשָׁה, איז עס געווען אזוי ווי מְרַדְּכִי. און ס'איז דאָ אַ צייט וואָס ס'איז הָמָן, אז הָמָן איז דערויף מוֹשֵׁל, ווייל ס'איז 'אַיִשׁ' יֵלֵד בָּהּ.

קטז

ועל זה מסיים שם הפסוק והוא יבִנְנָה 'עֲלֵיוֹן', שלא להתפעל מהנעשה בירושלים שלמטה, רק מה שנעשה בירושלים שלמעלה, שיבנה וישוכלל במהרה. והוא כעין מה שהתאונן רבי גרשון מקיטוב ברמו דברי הפיטון בְּרֵאוּתִי כָּל עֵיר עַל תֵּלָה בְּנוּיָה, זה ירושלים שלמטה, ועיר הָאֱלֹקִים מְשֻׁפָּלָה עַד שָׂאוֹל תַּחְתִּיָּה, זה ירושלים שלמעלה בזמן החורבן ושפלות הגלות

נאָר דער עיקר איז [כמו שמסיים שם הפסוק] וְהוּא יִבְנֶנָּה 'עֲלֵיוֹן', [והיינו] צִיּוֹן 'שְׁלֻמְעָלָה'.

אָזוי ווי רבי גרשון קיטוב'ער^ל האָט געזאָגט - ווי דער פרי מגדים ברענגט^{לה} - ער איז געקומען [לירושלים, וראה אותה מְבֻנָּה בכל טוב] האָט ער געוויינט [בלשון הפייטן (פזמון לסליחות יום י"ג מדרת) אָנְכָּרָה אֱלֹקִים וְאֶהְיֶה, בְּרֵאוּתִי] כָּל עֵיר עַל תֵּלָה בְּנוּיָה, [דאָס מיינט] יְרוּשָׁלַיִם 'דְּלֻמָּטָה', וְעֵיר 'הָאֱלֹקִים' מְשֻׁפָּלָה עַד שָׂאוֹל תַּחְתִּיָּה, [דאָס מיינט] יְרוּשָׁלַיִם 'דְּלֻמָּעָלָה'^{לז}.

נִדְחָה קראו לָךְ צִיּוֹן הִיא דָּרַשׁ אֵין לָהּ, בשם הגאון בעל טורי זהב וצוק^ל, על פי דאיתא (ברכות ה.) דשם ציון הוא מצויינין בהלכה, מצויינין במצות וכו'. - ורבינו מביא דבריו בדרשת הושענא רבה תשכ"ו (אצל למענך דורשינו) וז"ל: דער ישמח משה זאגט [בביאור הפסוק] צִיּוֹן דָּרַשׁ אֵין לָהּ, מִזֶּאֱל דְרִשְׁנַעַן דַּעַם וואָרט צִיּוֹן, ס'איז דער ציון המצויינים במצות. אז מִזֶּאֱל וויסן [אז] צִיּוֹן איז גיווענדט אין די מצויינים במצות, מיט דעם טייטשט ער דָּרַשׁ אֵין לָהּ, מִדְרִשְׁנַט נישט וואָס מ'מיינט ציון.

^{לז} רבי אברהם גרשון מקיטוב, בן רבי אפרים זצ"ל, גיסו של הבעש"ט הק'. היה מחכמי הקלוזי בעיר בראד, ביחד עם הפרי מגדים ואביו, והנודע ביהודה, ועוד גדולי עולם, ובהמשך השנים כיהן לראש בית דין באחת מארבעה בתי דינים שם בבראד. בבחורות היה הבעל שם טוב מלמד בביתו של רבי גרשון, ומשם הכירו אביו רבי אפרים זצ"ל, ונעשה הבעש"ט חתנו. בסוף ימיו עלה רבי גרשון לצפת ואח"כ לירושלים [ונבואו לירושלים אמר הפירוש דלהלן], והבעש"ט רצה ליסע עמו ולבסוף לא נסע, ומסר בידו דרישת שלום להרב בעל אור החיים הק', וכאשר הזכיר את גיסו, אמר האור החיים הק' ידעתי אותו וישראל שמו. ובארץ ישראל נעשה רבי גרשון מתלמידי האור החיים הק', והרש"ש. ובסוף ספר תולדות יעקב יוסף נדפס אגרת שכתב הבעש"ט ומסרו להתולדות למסור לגיסו בארץ ישראל [אבל לבסוף לא נסע התולדות לשם]. נולד לערך שנת תנ"ו, ונפטר ביום כ"ה אדר תקכ"א.

^{לה} בפרי מגדים (או"ח סימן תקסא, א"א ס"ק א): ושמעתי מאדוני אבי הרב ז"ל [רבי מאיר תאומים] שאמר כמדומה בשם החסיד ר' גרשון קוטבר ז"ל, שבא לירושלים וראה בשלוותה עמים יושבים בה, ובכה ואמר, שזה שאומרים בְּרֵאוּתִי כָּל עֵיר יְרוּשָׁלַיִם שֶׁל מִטָּה עַל תֵּלָה בְּנוּיָה, וְעֵיר ה' מְשֻׁפָּלָה יְרוּשָׁלַיִם שֶׁל מַעְלָה כו', שם ניכר החורבן, ודוממים וכו'.

ועיין מזה בספר המגיד להפרי מגדים שהדפיס שם גם חידושי תורה של אביו בשם מאירת עינים, וכתוב שם בפרשתו על הפטורה וז"ל: הִרְחִיבִי מְקוֹם אֶהְיֶה (ישעי נה, ב). נקדים אָנְכָּרָה ה' וְאֶהְיֶה בְּרֵאוּתִי כָּל עֵיר וכו' מְשֻׁפָּלָה עַד שָׂאוֹל תַּחְתִּיָּה. כי ראיתי כתב מארץ הקדושה מה שכתב החסיד מוה"ר גרשון נ"י, לגיסו המפורסם בעל שם טוב מוה"ר ישראל נ"י, וזה לשונו, ואני בבואי לעיר הקדוש יְרוּשָׁלַיִם וראיתי שמבונה בכל טוב, נפלא על אפי ובכיתי ואמרתי אֵת יְרוּשָׁלַיִם נמשלת כאלמנה, היאך לבשת בימי אלמנותיך בגדים נאים, הלואי שראיתי בחורבנך, כמו שכתוב באורח חיים (שו"ע או"ח קנא, י) בית הכנסת שחבר תולשין עשבים ומניחים מפני עצמת נפש, וזה שאמר וְעֵיר הָאֱלֹקִים וכו' 'למטה' נאה, אבל 'למעלה' המכוון כנגד מטה, חֲשֵׁךְ וְאֹפֶל. ו עוד שמעתי, כי ארץ ישראל נתכוון ונקפל, וסומכיה דארעא [אלפי גרמדין] וכו' (סוכה ג:), וכשנתקפל ודאי מגיע לתהום רבה, וזה שאמר מְשֻׁפָּלָה עַד שָׂאוֹל תַּחְתִּיָּה. ו זה שנאמר 'הִרְחִיבִי' מְקוֹם אֶהְיֶה כבתחלה, ויריעות מְשֻׁכְּנוֹתֶיךָ וכו' אֵל תַּחֲשִׁכִּי, רצה לומר אֵל תַּמְנַעו, כי אתם מונעים הגאולה בעו"ה.

ועיין בספר חבת ירושלים (סוף אות לא) וז"ל: ושמעתי שהרב הנ"ל [רבי גרשון] אמר קינות בט' באב נגד מקום המקדש, ונתעלף כמה פעמים מהמרידות, עד שבקושי הקיצו [אותו] כדרך המתעלפים.

^{לז} ועיין בדרשת הושענא רבה תשכ"ח (לשון קדוש קונטרס רפה, אות מד-נז) מה שהוסיף רבינו על דבריו, וז"ל: דער



ק"ז

דער עיקר איז והוא יכוננה 'עליון', וואָס ס'טוט זיך 'אויבן'.
ווען מ'בויעט אויף אויבן, [צו דעם] זאל מיר זוכה זיין.

ק"ח

[און] ביז דערווייל איז 'איש ואיש', דאָרף מען זיין געפאסט'לי 'איש ואיש' ילד ביה,
ס'קאָן זיין אַ כַּח פון הַמִּנְיָן דעם גאנצע.
איבערדעם שטייט איש ואיש, ס'איז טאָקע דאָ אַ כַּח דערינען ווען ס'איז גוט איז
עס מִדְּרָכִי, און ווען ס'איז 'אזוי' [להיפך] איז עס הַמִּנְיָן.
דער פסוק זאָגט 'איש ואיש' ילד ביה.

פרי מגדים ברענגט אין סימן תקס"א, ברענגט דער פרי מגדים, ווען רבי גרשון קיטוב'ער איז געקומען קיין אָרץ
יִשְׂרָאֵל, ער איז געקומען קיין ירושלים, האָט ער געזען ס'איז שייך אויסגעבויעט, האָט ער זייער געוויינט, האָט
ער געזאָגט דאָס איז דער פֿשט, אָזְכְּרָה אֲלֵכֶם וְאַהֲמִיָּה בְּרֵאשִׁית כָּל עִיר עַל תְּלָהּ בְּנוּיָהּ, די שטאָט 'אונטן' איז
טאָקע גוט אויפגעבויעט, אָבער וְעִיר הָאֲלָקִים וואָס טוט זיך מיט ירושלים ש'ל מַעְלָה, מִשְׁפָּלָה עַד שְׂאוֹל תַּחְתִּיָּה,
[זו קאן] אויף ירושלים ש'ל מַעְלָה.

נאָר דער אָמַת, ס'איז [נאָך] אַלץ שווער דאָס לשון עַד שְׂאוֹל תַּחְתִּיָּה, ווי קען מען זאָגן [זאז לשון] אויף
ירושלים 'דלמעל', ס'איז טאָקע אַ שְׁפָלוּת [בחייל כבוד], אָבער [דער לשון] עַד 'שְׂאוֹל תַּחְתִּיָּה' [איז שווער,
דהלא] 'אויבן' איז נישטאָ קיין שְׂאוֹל תַּחְתִּיָּה, שְׂאוֹל תַּחְתִּיָּה איז ערגעץ אַנדערש, נישט ביי די עולמות עֲלִיוֹנִים,
דאָרטן וואו ס'איז ירושלים ש'ל מַעְלָה. אפילו וויאזוי ס'איז, אפילו אין גלות, [אָבער] ס'איז אַלץ שווער וואָס איז
דעם לשון עַד שְׂאוֹל תַּחְתִּיָּה.

נאָר וואָס'זשע דען, די הייליגע דבורים פון רבי גרשון קיטוב'ער, דאָס זעט מען היינט נעבעך עַל פִּי
פִּשְׁטוֹת' [גם בירושלים 'שלמטה']. מ'מוז נישט אָנקומען צו ירושלים שְׁלֹמַעֲלָה מ'זאל זען דעם שְׁפָלוּת. ○ [ווייל]
וואָס ווערט אָנגערופן עִיר הָאֲלָקִים [הוא רק עבור שהוא המקום של עבודת ה', אזוי ווי] ס'שטייט [ויצא כח, כב] וְהָאָבֶן
הַזֶּה הָיָה בֵּית אֲלֵקִים, זאָגט דער תרגום, דאָהי פֿלח עֲלֵה קָדְשׁ ה'. דעם וואָס ס'איז אַ מְקוֹם עֲבֹדַת הַשֵּׁם, הייסט
עס בֵּית אֲלֵקִים. איבערדעם ירושלים האָט געהייסן עִיר הָאֲלָקִים, טאָקע ירושלים 'שלמטה' האָט געהייסן עִיר
הָאֲלָקִים, פֿאַרוואָס, ווייל ס'איז געווען דאָס מְקוֹם פון עֲבֹדָה. ○ אזוי ווי תוספות זאָגט אין בבא בתרא דף כ"א
עַל מֵה שֶׁאֵמְרוּ בְּנֵי מִצְרַיִם מִמָּוֶת מִיָּד הָאֵל הַזֶּה וְהַיָּד הַזֹּאת הֵנִי עֹשֶׂה לָּהֶם וְהָאֵל הַזֶּה הֵנִי עֹשֶׂה לָּהֶם, [דכתיב] כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה
[ישי' ב, ג]. זאָגט תוספות פֿאַרוואָס [דוקא] מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה. ווייל [ווען] מ'איז געקומען אַהֲיָן [לירושלים], האָט
מען געזען די עבודה פון די כהנים, מ'האָט געזען דאָס עֲבֹדַת הַשֵּׁם בְּרוּךְ הוּא, האָט עס געברענגט יִרְאֵת שְׁמַיִם,
האָט מען מִשִּׁים אֶל הַלֵּב געווען, האָט מען מער הַצִּלְחָה געהאט [אויף] אין די תוֹרָה הַקְּדוּשָׁה. [ולכן נקראה
ירושלים בתואר זה, ווייל] ס'איז געווען אַן עִיר הָאֲלָקִים. ○ און אזוי פֿסָדֵר אפילו אין גלות - בְּגוֹלָה - האָט מען עס
נאָך [זאָגט] געהאלטן אַן עִיר הָאֲלָקִים. [ווייל] ס'האָט זיך דאָך דערקענט דאָס אידישקייט, די קְדוּשָׁה, נְכִי בִמְשַׁךְ
הַדּוֹרוֹת [און עס ר' בני עליה ודעוסק'ס עבודת ה']. ○ [אמנם לא כן בידור האחרון, כִּין בעונותינו הרבים היינט, ס'איז
טאָקע 'כָּל עִיר' עַל תְּלָהּ בְּנוּיָהּ, די 'גאנצע' שטאָט, אָבער וְעִיר הָאֲלָקִים טאָקע דאָ מלמטה, מִשְׁפָּלָה עַד שְׂאוֹל
תַּחְתִּיָּה [נְכִי בעוה"ר] דאָס פֿרייצעט מיטן מינוט, און די כְּפִירָה און דעם נאָוץ הַשֵּׁם וואָס ס'איז דאָרטן, איז דאָך עַד
אֵין חֶקֶר. ווען אונזערע עלטערן העטן דאָס געהערט, העט זיי גיווען דאָס האָרץ צוגאנגען! העטן זיי עס נישט
אויסגעהאלטן? וְעַל זֶה יֵשׁ לְהִתְאַוֵּן! ○ ווי דער ב"ח זאָגט [אוי"ח ק"ח, ב] [לפרש] וואָס מ'לאָזט אויס [בברכת
לירושלים בשמונה עשרה, סמוך לחתימת הברכה] [וכפא דוד עבדך] [מהרה לתקתה כפין, דלכאורה] וואו קומט דאָס אַרִיין
[בברכה זו דמירר] אַז מ'בעט אויף ירושלים וכו'. [נאָך] ס'איז טאָקע מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה, ווייל מ'בעט נאָך אויף [זאז]
ירושלים [שיהיה שם ממשלת קדושה באופן] אַז דוד המלך זאל קאָנען אַהֲיָן קומען, ס'זאל זיין אַ מְקוֹם קְדוּשָׁה.
[אָבער] טאָמער איז עס אויף אַזא אופן אַז ס'איז נישט פֿאַר דוד המלך, אויף דעם בעט מען גאַרנישט וכו'.
מיט דעם פֿאַרשטייט מען דעם פֿשט [בדברי הפייטן], בְּרֵאשִׁית כָּל עִיר עַל תְּלָהּ, און וְעִיר הָאֲלָקִים איז
מִשְׁפָּלָה בעונותינו הרבים טאָקע עַד 'שְׂאוֹל תַּחְתִּיָּה', [והיינו] וְעִיר הָאֲלָקִים 'דלמטה', שְׂקוּרָא כַּח עַל שֵׁם עֲבֹדַת ה',
[בעוה"ר] וויאזוי זעט עס אויס. ○ [נאָם כן לכאורה] וואָס קען מען דאָרט האָפֿן. איבערדעם זאָגט מען ווייטער
[בדברי הפייטן], נו וויאזוי קאָן מען געהאָלפֿן ווערן, אַז ס'זעט אזוי אויס. נאָר אָבער אַנְוִי לָקָה, וּבְכָל זֹאת אֲנִי לָקָה
וְעֵינַיִנִי לָקָה, מ'פֿאַרלאָז מיר זיך אויפן באשעפער, דער באשעפער זאל זיך אָנעמען למען שמו הגדול, ס'זאל
נעתיים ווערן [קָהָ שְׁמִיהָ רַבָּא]. - [וועיין בזה גם בדרשת הושענא רבה תשס"ו (אצל למענך דורשינו)].

פירוש: געגרייט, גערישט. והכוונה לא להתפעל מכל זה.



קיט

איבערדעם איז דאָס די מסורה.

די אלע דריי דאָס איז איין בַּחֲיִנָּה, [והתכלית הוא כי] על פֿן יאָמר בַּסֵּפֶר מַלְחָמַת הַלַּח.

און דער בורא פֿל עולמים זאל העלפן [שנוכח במהרה לתיקון השלם] (ההמשך באות קכג).

קכג

ברכת הקודש

דער בורא פֿל עולמים זאל העלפן בַּמְהֵרָה:

מ'זאל מיר זוכה זיין, מ'זאל מיר זען דעם תיקון השלם.

מ'זאל מיר בַּמְהֵרָה געהאָלפֿן ווערן.

מ'זאל נישט זיין חלילה קיין נַעֲשֶׂשֶׁק, מ'זאל נִיצוֹל ווערן [פון] דַּמְעַת הָעֵשְׂקִים^ל.

דער בורא פֿל עולמים זאל העלפן:

מ'זאל די זכיה האָבן, מ'זאל מִכּוֹן זיין דעם רִצּוֹן הַבוֹרָא בְּרוּךְ הוּא.

הַשֵּׁם יִתְבָּרַךְ יִרְחַם עָלֵינוּ.

דער בורא פֿל עולמים זאל אונז מַצִּיל זיין, [ער] זאל אונז מַצִּיל זיין פון מִים הַיָּדוֹנִים^מ.

מ'זאל מיר זוכה זיין צו גיין בְּדֶרֶךְ הָאֱמֶת.

מ'זאל בַּמְהֵרָה געהאָלפֿן ווערן, מ'זאל מיר זען די יְשׁוּעָה שְׁלִימָה. בַּהֲתְרוֹמְמוֹת קֶרֶן הַתּוֹרָה וַיִּשְׁרָאֵל, וּבַהֲתַגְלוֹת כְּבוֹד שָׁמַיִם עָלֵינוּ, בַּמְהֵרָה בְּיָמֵינוּ אָמֵן.

^ל וכן האריך רבינו בביאור המסורה בבחינה זו בס"ג נח תשי"ב, ובס"ג נח תשכ"ב (נרפס בדברות קודש, ובחידושי תורה ג' כרכים בפרשתן עמוד לט-מב), ועיי"ש כל הענין ביתר ביאור.

ועיינן עוד בזה בארוכה בשיחת רבינו בפרשת וירא תשכ"ח עם כ"ק אדמו"ר מתולדות אהרן זצ"ל (נרפס בדברות קודש לסדר בראשית תשכ"ח, עמוד קנב-קנה).

^מ וכמו שהאריך רבינו בענין זה לעיל בהדרוש (בהשייך לחלק ב' של הקונטרס).

^נ מלשון הפסוק בתהלים (קכד, ה).

